

«Et skeivt blikk» er en spalte hvor tidsskriftet inviterer bestemte personer til å komme med ytringer om et selvstøtt tema.

Trenger samer et tilpasset helse- og sosialtilbud?

Ronald Urheim

urheim@hotmail.com

Trenger samene et tilpasset helse- og sosialtilbud i Norge, også innen psykisk helsearbeid? Det er det sterkt delte meninger om, blant samer selv, i majoritetsbefolkningen, og hos myndigheter og partier. De som støtter en slik ide hevder at samer er såpass forskjellige fra nordmenn at det må få konsekvenser for utformingen av tilbudet. Språklig sett er det lett å forstå en slik argumentasjon, spesielt for mange eldre, og i typiske samiske områder, der mange helseansatte gjerne kan beherske samisk. For øvrig er samene vanlige mennesker med vanlige helseplager, i likhet med befolkningen for øvrig. Fysisk sett er det ikke noen nevneverdige forskjeller. På andre områder kan derimot forskjellene og problemstillingene mellom de to folkegruppene være store. For å forstå disse forskjellene og årsakene til disse, må vi se nærmere på samfunnsutviklingen de siste hundre årene, og hvilke konsekvenser dette har hatt for den samiske befolkningen og for den enkelte same.

Situasjonen for samer bærer sterkt preg av at av vi lever i overgangen mellom mer enn 150 års fornorskning og etter hvert samisk revitalisering, som for alvor skjøt fart på 1980-tallet i Norge. Vi lever også i overgangen mellom tradisjonell samisk kultur og næringsstilpassing, og utviklingen av et moderne og mer globalisert samfunn generelt, og utviklingen

av et moderne, offentlig samisk samfunn spesielt. Samene er i *minoritet* i fire land, og har ikke avgjørende innflytelse på nasjonalt nivå. Samisk språk og kultur er *forskjellig* fra majoritetsspråk og – kultur, og graden av integrering varierer. Etter min mening er det *minoritetssituasjonen* som i sterkest grad påvirker samer som enkeltindivid og som folkegruppe, og som også påvirker storsamfunnets holdninger og politikk overfor samer.

Fornorskningspolitikken og majoritetsbefolkningens negative holdninger har dessverre fått til dels svært negative konsekvenser for mange samer, spesielt ved kysten av Nord-Norge. Også konsekvenser for fysisk og psykisk helse. Fornorskningen gjorde at det samiske ofte ble underkommunisert, skjult, tabuisert og til dels skambelagt. Debatt om det samiske ble ofte vanskelig, og mange samer valgte en strategi der man skulle være mest mulig lik de andre, og på den måten oppnå anerkjennelse, aktelse, arbeid og et bedre liv. Dette gjorde at det ble vanskelig å tilkjenne at de hadde behov for spesielle og tilpassete helsetilbud og tolkning til og fra samisk. Undersøkelser fra innvandrer miljø bekrefter at det å tilhøre en foraktet eller stigmatisert gruppe ofte gir dårligere fysisk og psykisk helse, og at det ofte ikke finnes tilstrekkelig behandlingstilbud og kompetanse. Nasjonale levekårsundersøkel-

ser gir også en indikasjon på at det er verre levekår i enkelte samiske områder/kommuner. Akkumulering av slike helse- og levekårsproblemer er av enkelte kalt urfolksproblemer, noe urfolk, stammefolk og andre minoriteter verden over opplever. Problemene kan variere, men for noen kan de bestå av lavere levestandard, redusert livskvalitet, dårligere fysisk og psykisk helse, sosiale problemer, større hyp-pighet av mentale lidelser, rusmisbruk og alkoholisme, overgrep, vold, seksuelle krenkelser, arbeidsledighet, drop-out blant unge, en konfliktfylt livssituasjon og dårlig eller manglende behandlingstilbud og tiltak for øvrig.

Etter at fornorskningspolitikken avtok startet samer en samisk revitalisering, som i økende grad ble støttet og delvis finansiert av norske myndigheter. Samisk ble et offisielt språk i Norge, og samer har fått flere og flere rettigheter, som folkegruppe, urfolk og som enkelt-same. Men denne revitaliseringen har imidlertid møtt på mye motstand opp igjennom tidene, av storsamfunn, ulike institusjoner, kirka, skolen, majoritetsbefolkningen, bygdesamfunn og av andre samer. I mange områder har dette ført til dyptgripende konflikter og polarisering av holdninger, noe som ofte minner om debatten om innvandrerspørsmål i dag. Forkjempere for det samiske ble ofte beskyldt for å forsøke å berike seg selv, oppnå særfordeler eller «samepenger». De som var imot mente at samer er gode nordmenn som ikke har behov for særrettigheter og at det samiske skal være kun et privat anliggende. Debatten har gått ut på hvorvidt det samiske skal være i det offentlige rom og om det offentlige har ansvar for det og skal finansiere spesielle tiltak. Og om det samiske er verdifullt og verd å ta vare på eller om det bare er noe primitivt som vi skal utvikle oss fra, jfr. sosialdarwinismen. Disse dyptgripende prosessene har i mange samiske områder, spesielt

langs kysten, skapt langvarige, fastlåste konflikter, interne som eksterne.

På den andre siden representerer såkalt gode gamle dager for mange også fattigdom, manglende folketrygdrettigheter og helsetilbud, avsides bygdesamfunn, lange og vanskelige kommunikasjoner, undertrykking og stigmatisering fra majoritetsbefolkningen og storsamfunnet. Det samiske ble en belastning, en skam og det gode liv ble dermed synonymt og faktisk avhengig av å distansere seg fra det samiske, flytte ut fra fjorder og avsides områder, skjule det samiske og lære barna bare norsk. Så fikk man lettere jobb, utdanning, aktelse og et mer lettvent og moderne liv. Dette kan forklare den intense motstanden mot det samiske, av samer selv. Revitalisering av det samiske var jo ifølge et slikt syn et tilbakeskritt, tilbake til fattigdom og et uverdigg liv. Ikke minst fryktet man at storsamfunnet igjen skulle igangsette nye represalier om man «krevde» noen særrettigheter. Derfor ble det viktig og helt legitimt å kjempe iherdig mot en slik «reversering» av utviklingen.

For enkelte, spesielt for eldre samer kan språkvanskeligheter føre til et dårligere helse-tilbud, og mangelfull, til og med feil behandling eller medisiner. Spesielt i psykiatrien er språket det viktigste verktøyet, og i en slik sammenheng kan mange samer komme til kort i møte med en norsktalende terapeut. I tillegg kan manglende kulturkompetanse og kultursensitivitet hos behandler føre til at samisk kultur blir et problem, og spesielle ting som å se og høre såkalte overnaturlige ting kan føre til en feilaktig, psykiatrisk diagnose, som det kan bli vanskelig å endre eller fjerne. Mange samer er også oppdratt til å fortelle minst mulig til nordmenn, erfaringene har vært at det kan bli brukt mot dem. Behandling er ofte for individrettet, og det blir lagt

lite vekt på tilhørighet til familie, slekt, sidda, lokalsamfunn og folkegruppe. Mange bærer på en stor smerte fra fornorskningstiden eller fra ulike konflikter, og stort sett har det ikke skjedd noe forsoning mellom nordmenn og samer eller mellom samer internt. Et slikt forsoningsarbeid har startet i Nord-Salten, og ledes av Hamarøypresten Rolf Steffensen. Slik forsoning håper jeg kan skje også i andre områder, og at man i tillegg vurderer etablering av en nasjonal eller regionale Sannhets- og forsoningskommisjoner, som i Sør-Afrika etter apartheid.

På en slik bakgrunn mener jeg at mange samer er såpass forskjellige fra majoritetsbefolkningen at det krever spesielle tiltak og tilpassete tilbud, spesielt innen psykisk helsevern. Denne bakgrunnen gjør også at man ikke bare ser en enkeltsame og en person, men prøver å forstå hva samene har gjennomgått opp i

gjennom tidene, og at det er nettopp dette han eller hun vil fortelle om. Myndigheter, institusjoner, helsevesen og terapeuter trenger kunnskap og kompetanse om dette, og innsikt i når det er relevant å bringe dette på bane.

For fremtiden ønsker jeg at alle samer, spesielt de unge, kan bli møtt med hele seg, og ikke behøve å skjule det samiske, eller oppleve det som en belastning. Det å være tospråklig og tokulturell bør ses på som en rikdom og en viktig ressurs og kompetanse. Jeg håper og tror at de unge slipper den utmattende og nedverdiggende kampen om grunnleggende og i dag selvfølgelige rettigheter som de foregående generasjonene har måttet kjempe for i lang tid. I stedet kan man glede seg over livet, være stolt over å være same, og bruke sine evner og ressurser til å utvikle seg selv og de samiske samfunnene.